

Poznań, 27 czerwca 2018

Dr hab. Anna Gawarecka, prof. UAM

Instytut Filologii Słowiańskiej UAM

**Ocena dorobku dr Aleksandry Pająk, ubiegającej się o uzyskanie stopnia naukowego
doktora habilitowanego**

Dr Aleksandra Pająk, adiunkt w Instytucie Sławistyki Uniwersytetu Opolskiego, jest absolwentką filologii polskiej (w zakresie filologii polskiej i filologii słowiańskiej) w IFP UO (1999). Od początku swej drogi naukowej, o czym świadczy przede wszystkim obroniony w 2003 roku doktorat *Jaroslav Durych a spór o sens českých dějův* (promotor: prof. dr hab. Jacek Baluch) Habilitantka koncentruje swoją badawczą uwagę wokół kilku zagadnień, które stanowią wątek przewijający się w Jej późniejszych bohemistycznych interpretacyjnych peregrynacjach, dowodząc konsekwencji, z jaką stara się Ona rozpoznać i pogłębić problemy relacji zachodzących między historycznym pisarstwem faktograficznym i fikcyjnym z jednej strony, z drugiej strony zaś – przybliżyć odbiorcy, rzadko w polskich badaniach podejmowany, temat czeskiej literatury katolickiej. Dotychczasowy dorobek publikacyjny dr Pająk, który obejmuje dwie monografie autorskie, 40 artykułów naukowych, 13 recenzji, 2 współredakcje tomów zbiorowych oraz udział w 15 zagranicznych i 17 krajowych konferencjach, pozwala tę konsekwencję potwierdzić i jednocześnie prześledzić ścieżki rozwoju naukowych doświadczeń Habilitantki.

Monografię *W objęciach Klio. Literackie reprezentacje wieku XIX we współczesnej prozie czeskiej* (Opole 2017), wskazaną jako podstawa dla wszczęcia procedury habilitacyjnej, potraktować można jako swego rodzaju ukoronowanie najważniejszych wątków badawczych, które w ujęciach cząstkowych przewijają się niemal od początku naukowej działalności dr Aleksandry Pająk. Składające się z siedmiu rozdziałów, liczące 311 stron, opracowanie poświęcone jest bowiem przedstawieniu pisarskich strategii uchwycenia rozmaitych wycinków (nie tylko rodzimej) dziewiętnastowiecznej rzeczywistości. Habilitantka, jak wynika z rozdziału pierwszego (*Dziedzictwo długiego wieku XIX*), postrzega „stulecie pary i elektryczności“, zgodnie zresztą z „niepodważalnymi“ poniekąd ustaleniami literaturoznawców, kulturoznawców czy politologów, za kluczowy dla kształtowania się wspólnotowej tożsamości okres w historii Czech. W zamieszczonych w tej części tekstu

(pełniącej funkcję wprowadzenia do stanowiących główny przedmiot rozważań interpretacji poszczególnych tekstów literackich) uwagach dr Pająk stara się zdefiniować teoretyczne założenia przyświecające podjętej przez nią decyzji, by obiektem swych eksploracji naukowych uczynić właśnie wiek XIX. Po pierwsze, przypomina, przywołując liczne konkluzje znawców przedmiotu (i poza te konkluzje w zasadzie nie wykraczając), ową „tożsamościotwórczą“ rolę politycznych, kulturowych i cywilizacyjnych przemian, które w przedostatnim stuleciu „zaprogramowały“ najważniejsze wyznaczniki czeskiej świadomości narodowej, określiły zręby auto- i heterostereotypów tę świadomość konstytuujących i zarysowały komponenty zbiorowego imaginarium. Rekapitulacja tych sądów, aczkolwiek zamykająca się w granicach badawczych oczywistości, w monografii wydaje się jednak niezbędna, większość pisarzy, „ożywiających“ w swych fabułach dziewiętnastowieczne wydarzenia, postacie lub „tylko“ koloryt lokalny, z utrwalonymi wówczas wyobrażeniami prowadzi mniej lub bardziej polemiczny dialog, podaje je w wątpliwość i/lub kwestionuje ich przydatność w podtrzymywaniu i, by tak rzec, wytyczaniu kierunków rozwoju narodowego bytu. Po drugie, dr Pająk przedstawia tu fundamentalne dla współczesnego (postmodernistycznego) pojmowania (meta)powieści historycznej kategorie, zainteresowanie skupiając wokół zagadnień literackiej reprezentacji oraz zwrotu narratystycznego, na marginesie wykładu pozostawiając zarówno genologiczne atrybuty „realistycznego“ (jak to Autorka określa) czy raczej „klasycznego“ pisarstwa lokalizującego swe fikcyjne światy w dziejowej przeszłości (co zresztą w dużym stopniu redukuje obszar intertekstualnych i egzegetycznych odniesień, nie do końca bowiem wiadomo, z jakim konceptem powieści dzisiejsi twórcy polemizują; brakuje tu być może nawiązania do definicji zaproponowanej przez Kazimierza Bartoszyńskiego), jak i najważniejsze komponenty tak dziś opiniotwórczego dyskursu memorialnego (w całej pracy nie pojawiają się nazwiska Jana i Aleidy Assmannów czy Maurice’a Halbwachsa, Pierre Nora przywoływany jest zaś jedynie sporadycznie). „Patronami“ tej części pracy Habilitantka czyni, co zaskakiwać nie powinno, Haydena White’a i Franka Ankersmita, choć nie pomija też nawiązań do refleksji innych „kodyfikatorów“ postmodernistycznego zakwestionowania tradycyjnej, bazującej o przeświadczeniu o niezbywalnym autorytecie prawdy obiektywnej, historiografii. Zastanawiająco w tym kontekście przedstawia się całkowita nieobecność epistemologicznych „odkryć“ Friedricha Nietzschego, którego teza, iż „nie ma czegoś takiego jak fakty, tylko interpretacje“ oraz przeświadczenie o retorycznym/metaforycznym (a zatem w gruncie rzeczy niereferencjalnym) charakterze artykulacji efektów operacji poznawczych leży wszak u podłoża White’owskiej tropologii czy Ankersmitowskiego dowartościowania narracji traktowanej jako narzędzie przekazu rezultatów historycznych badań. Należy jednak dobitnie

podkreślić, że, biorąc pod uwagę całość monografii, dr Pająk wyjątkowo solidnie „wykonała zadanie“ zgromadzenia ogromnej liczby rozmaitych opracowań oraz tekstów krytycznych i w dążeniu do osiągnięcia „pełni“ opisu badanego literackiego fenomenu osiągnęła imponujące rezultaty. Po trzecie zaś: Habilitantka pochyła się w rozdziale pierwszym nad przyczynami rezygnacji z utrwalonej w czytelnicznych przyzwyczajeniach strategii eksploracji dziejów, polegającej na „usługowej“ i podległej w stosunku do historiografii funkcji fikcyjnych powrotów do „światów minionych“ i zadaje (uprawnione) pytania o sens takiego kierowania wzroku w przeszłość w sytuacji, gdy ponowoczesni myśliciele ogłosili „koniec historii“. Uzasadnienie takich powrotów, obarczonych ryzykiem płynącym z niemożności dotarcia do „nieskażonej“ tekstowymi przeinaczeniami, „czystej“ rzeczywistości historycznej, Habilitantka dostrzega w etycznym wymiarze kreacji literackiej. W zakończeniu pierwszej części monografii zamieszcza zatem słowa, które uznać wypada za Autorskie *credo* czy ideę przewodnią wszystkich późniejszych rozważań: *Whitowskie poczucie „braku“, „nieobecności“, „straty“ czy też „ogród doświadczalny“ Ankersmita oddają stosunek czasów ponowoczesnych do tego, co bezpowrotnie minęło. Zadanie ocalenia przed niebytem bierze na siebie w dużej mierze właśnie literatura, także te utwory, które współcześni autorzy osadzają w coraz bardziej od nas odległym wieku XIX.* (s. 41) Metod (czy raczej strategiom ich poszukiwania) stosowanym przez twórców, by ten efekt ocalenia/uobecnienia „nieodwołalnie utraconej“ przeszłości uzyskać, Habilitantka przygląda się w kolejnych rozdziałach opracowania, szczegółowo omawiając kilka tekstów prozatorskich, za kryterium doboru i jednocześnie narzędzie budowania porządku kompozycyjnego monografii czyniąc nie tyle poszczególne utwory, ile obrazowane w nich wydarzenia bądź postaci.

Pierwszeństwo oddaje Ladislavovi Fuksowi i jego monumentalnej powieści *Vévodkyně a kuchařka*, w której pisarz, za pośrednictwem przemysleń protagonistki dzieła, księżnej Sophii La Tâllièrè D’Hayguères-Kevelsberg, proponuje czytelnikowi historiozoficzny namysł nad cyklicznością dziejów, wyraziście aktualizowany w momentach tzw. schyłków epok i pozwalający na konstruowanie wielopoziomowych paraleli łączących – według reguł typologicznej analogii – powtarzające się na przestrzeni wieków momenty kryzysów, przełomów czy zanikania całych formacji kulturowych, cywilizacyjnych i społecznych. Habilitantka słusznie zamieszcza ten właśnie tekst na eksponowanym miejscu monografii, powieść Fuksa rzeczywiście bowiem zaprojektowana jest jako swoista *summa* dziewiętnastowiecznej kultury, mentalności i stylu życia, a budowany przez bohaterkę hotel-muzeum stanowić ma tej kultury i mentalności odzwierciedlenie czy raczej alegoryczną

syntezę. Dr Pająk pieczołowicie tropi rozrzucone w tekście sygnały historiozoficznych refleksji, ale Jej błyskotliwe konstatacje dotyczące nostalgicznego nastroju towarzyszącego eksponowanej w monologach księżnej świadomości nieuchronnego przemijania (zarówno ludzkiego istnienia, jak i specyficznego oblicza epoki), dekadencjonalnych reminiscencji (skądinąd potraktowanych dość pobieżnie) lub rejestracji ciekawostek z życia codziennego arystokracji (zwłaszcza w dziedzinie kulinariów), do pewnego stopnia gubią się w nagromadzeniu interpretacyjnych detali (zupełnie niepotrzebne wydają się na przykład powielane za Erikiem Gilkiem hipotezy rozpatrujące trzy warianty rozumienia tytułu powieści), które w toku wykładu nierzadko włączone zostają w drobiazgowo streszczenia fabuły dzieła. Co ciekawe, Habilitantka, analizując autorską strategię wplatania w *stricte* fikcjonalną opowieść elementów referencjalnych (np. kontaktów protagonistki z Hermannem Bahrem czy informacji o śmierci cesarzowej Elżbiety) całkowicie pomija (nie zauważa go?) konstytutywny dla powieściowej koncepcji dziejów (i przy okazji „wzmacniający“ dekadencjonalne koligacje dzieła) wątek śmierci króla Ludwika II Bawarskiego, co redukuje szansę poszerzenia rozważań o zagadnienie typowych dla postmodernistycznej prozy metahistorycznej, gier z kontrfaktyczną wizją dziejów. Podobne zaskoczenie budzi zdawkowe jedynie przywołanie wcześniejszej, również ewokującej atmosferę schyłku austrowęgierskiej epoki, powieści Fuksa *Nebožtici na bale*, której w opracowaniu poświęcona zostaje tylko jednoakapitowa wzmianka, choć obszerniejsza wykładnia tej swoistej „funeralnej humoreski“ pozwoliłaby zapewne na głębsze wniknięcie w meandry pisarskiej koncepcji historii, która na plan pierwszy wysuwa przede wszystkim jej eschatologiczny wymiar i zarazem ułatwiłaby ostrzejsze oświetlenie stosowanej przez autora *Palacza zwłok* przewrotniej strategii „wodzenia czytelnika na manowce“ i dostarczania mu mylących wskazówek, przenoszących oczekiwaną przewidywalność fabularnych rozwiązań w sferę trudnej do przewyciężenia nierozstrzygalności.

Kolejną, metaforycznie rzecz ujmując, „bohaterką“ monografii dr Pająk czyni wojnę austriacko-pruską z roku 1866, która stała się przedmiotem literackiej reprezentacji w powieści *Nesklopím očí svých* Jana Žáčka oraz tekstach Vladimíra Körnera (dyptyku opowiadań *Post bellum 1866* i nowelach *Život za podpis* oraz *Oklamaný/Der Betrogene*). Również tutaj Habilitantka posługuje się metodą „interpretującego streszczenia” (posunięcie to można uznać za zrozumiałe o tyle, że dzieła omawiane w opracowaniu nie zostały przetłumaczone na język polski), by – na przykładzie utworu Žáčka – przyjrzeć się pisarskim zabiegom wspomagającym „odnowienie“ kostniejącej konwencji gatunkowej powieści biograficznej oraz – posługując się odpowiednio ukierunkowanym odczytaniem nowel Körnera – ukazać w ujęciu modelowym i

do pewnego stopnia ponadhistorycznym (konflikt z 1866 roku pełni tu bowiem funkcję do pewnego stopnia pretekstualną) traumatyczne oddziaływanie uczestnictwa w działaniach wojennych na psychikę jednostki ludzkiej. Obaj autorzy, co dr Pająk uwypukla, lokalizując interpretacje ich dzieł w osobnych rozdziałach, ogniskują swe zainteresowanie na odmiennych zagadnieniach, inaczej zatem rozkładają fikcyjno- i fabułowórcze akcenty. Powieść *Žáčka*, stanowiąca próbę przypomnienia czeskiego życia politycznego w połowie lat sześćdziesiątych XIX wieku, wprowadza w swój – bazujący na rzetelnym przestudiowaniu historycznych dokumentów – świat szereg autentycznych postaci, stawia przed badaczem zadanie skonfrontowania zapisów faktograficznych z ich pisarską interpretacją i wpływającymi z niej metodami modelowania rzeczywistości. Habilitantka w tej części rozważań takiej konfrontacji dokonuje, prezentując dzięki temu ilustracyjny w stosunku do rekonstrukcji dyskursów ideologicznych (i tym dyskursom podporządkowany) charakter powieściowej fabuły. Choć we wstępnych uwagach Autorka powołuje się na poglądy badaczy, podkreślających niemożność wywikłania narracji dotyczących tego, co minione od współczesnych odniesień, analogii i paraleli i najwyraźniej ten uaktualniący tryb postrzegania „misji” pisarstwa historycznego jest jej bliski, to jednak na marginesie rozważań pozostawia (choć nie pomija całkowicie) sprzyjającą odnajdywaniu takich „pokrewieństw przerzucających nieoczekiwane pomosty między epokami” datę wydania powieści *Žáčka* (1990 – zatem moment ustrojowego przełomu i związana z nim konieczność zredefiniowania modelu państwa i wszczęcia na nowo dyskusji tożsamościowych) i skupia uwagę, jak najbardziej zresztą słusznie, wokół, kłopotów, jakie towarzyszą pisarzowi pragnącemu na podstawie nierzadko niepełnych danych źródłowych nadać ulotnej przeszłości „namacalną” konkretność i jednocześnie zmusić czytelnika do wiary w to, że za zaprezentowaną w powieści *political fiction* stoi „materialna” historyczna rzeczywistość.

Nowele Körnera dostarczają natomiast w monografii narzędzi dla rozpatrzenia odmiennych pobudek inspirujących twórców do fikcjonalnych powrotów do przeszłości. Autor *Údolí včel* niejednokrotnie bowiem przestrzegał, by jego opowieści o czasach minionych (niezależnie, czy mowa o średniowiecznych rycerzach zakonnych, czy o konflikcie prusko-austriackim, czy – w końcu – o II wojnie światowej) nie traktować zbyt łatwo w kategoriach literackiego unaoczniania konkretnych momentów dziejowych, gdyż w centrum jego kreacyjnych założeń leży nie odzwierciedlenia świata w jego temporalnej zmienności czy „odzyskanie” jedyne w swoim rodzaju kolorytu przebrzmiałych epok, ale udowodnienie, że konstytutywne cechy natury ludzkiej mają wymiar uniwersalny i poszukiwanie ujmowanych

parabolicznie lub alegorycznie egzemplifikacji, w których stałość ta znajduje potwierdzenie. Do takich – uwypuklających antropologiczne konstanty – sytuacji należy zaś uczestnictwo w bataliach zbrojnych, wyzwajające nie, jak chcą ideologicznie zdeterminowani autorzy militarnych czytanek, postawy ofiarne i bohaterskie, ale urazy psychiczne i dojmujące, definiujące całą późniejszą biografię, poczucie uwikłania się w osłabiające aksjomatyczność etycznych przekonań, tryby mechanizmów „wielkiej historii”. Dr Pająk to egzemplaryczne nacechowanie narracji w swych rozważaniach przekonująco uwydatnia, warto jednak być może przy tej okazji zadać pytanie o ewentualne powiązanie interpretacyjnych poczynań z, kojarzoną przecież z filozoficznym podglebiem Körnerowskiej wizji świata, refleksją egzystencjalistyczną. Takie poszerzenie repertuaru kontekstualnych odniesień wzmocniłoby, jak sądzę, przenikliwość przedstawionych w rozdziale czwartym konkluzji egzegetycznych.

Najwięcej przestrzeni badawczej Habilitantka przeznaczona w monografii na omówienie tetralogii Vladimíra Macury *Ten, který bude*, trafnie dostrzegając w niej *sui generis* kwintesencję czeskiej postmodernistycznej gry z konwencjami powieści historycznej (i fundowanymi na ich podstawie lekturowymi przyzwyczajeniami i horyzontem oczekiwań czytelnika) z jednej strony i z zakodowanym w świadomości zbiorowej obrazem Odrodzenia Narodowego ze strony drugiej. W obszernych podrozdziałach dr Pająk, znowu zapoznając odbiorcę z fabułami kolejnych części cyklu, pokazuje, jaką strategię twórczą obiera autor próbujący „przełożyć” swe semiotyczne, modelowe konceptualizacje ruchu odrodzeniowego na fikcjonalny porządek dzieła literackiego i w ten sposób, zgodnie z niejednokrotnie przywoływaną w monografii deklaracją „wypełnić luki między dokumentami”. Pisarza, a tym samym także Habilitantkę, zajmują tutaj przede wszystkim relacje między powieściową *Dichtung* i historyczną *Wahrheit*, psychologiczne (daleko wykraczające poza wizerunek zakodowany w narodowej pamięci) portrety budzicieli, eksponowana tekstualność i nieuchronna – wynikająca z konieczności wdrażania faktów w matrycę ładu narracyjnego (inter)semiotyzacja i „literaturyzacja” pisania o przeszłości (widoczna, co dr Pająk drobiazgowo analizuje, w podporządkowaniu fabuł powieści składających się na tetralogię schematom konstrukcyjnym gatunków artystycznych i literackich popularnych w połowie XIX wieku) czy problem teatralizowania historii i związanego z nim performatywnego wymiaru jej kulturowych reprezentacji.

W dwóch ostatnich rozdziałach monografii dr Pająk zdecydowała się na przedstawienie tekstów, które *explicite* niemal korzystają z narzędzi postmodernistycznej ludyczności po to, by – po części „obnażyć” sztuczność utartych konwencji prozy historycznej, jej umowy

charakter i nikłą poznawczą wiarygodność, stanowiącą wszak rezultat operacji retorycznych, technik fabularno-narracyjnych oraz – nierzadko – uległości wobec wiedzy potocznej, częściowo zaś – zainicjować dialog ze stereotypowymi wyobrażeniami i narzucanymi przez system edukacyjny i medialne symplifikacje ocenami historycznej roli i rangi poszczególnych osób i wydarzeń. W tych fragmentach opracowania Habilitantka najpełniej, jak się wydaje, zrealizowała zasygnalizowany we wstępnych partiach książki postulat przyjrzenia się „metatekstowym” aspektom współczesnego czeskiego „literackiego historyzowania”. Inna kwestia, że dzieła tu omawiane aktywizacji takich mechanizmów egzegetycznych sprzyjają, by nie powiedzieć: zmuszają interpretatora do ich zastosowania. Rozdział piąty *Wizja końca pewnego świata* – poświęcony jest zatem powieści Václava Vokolka *Cesta do pekel*, w której zaprezentowaniu ważnego dla przemian dziewiętnastowiecznego krajobrazu kulturowego i dla przeprogramowania dotychczas traktowanych za niepodważalne paradygmatów habitualnych, momentu historycznego, a mianowicie zbudowaniu linii kolejowej, towarzyszą, uchwycone w konwencji „demonicznej” groteski (w monografii opisanej za pomocą do zbyt chyba pobieżnego nawiązania do poglądów Michała Głowińskiego i Wolfganga Kaysera) diabelskie machinacje skutkujące parodiującą narodziny Mesjasza osobową inkarnacją Szatana. W rozdziale ostatnim, zatytułowanym *Deheroizacja Bożeny Němcovej* – Poslední tečka za rukopisy Miloša Urbana i Prsten od Vévodkyně Františka Novotného, Habilitantka bierze na warsztat dwie powieści w obrazoburczym świetle portretujące autorkę *Babički*. Atak na jeden z najgłębiej zakorzenionych w czeskiej pamięci kulturowej „mitów osobowych”, wymagający od pisarzy odwagi cywilnej motywującej do podjęcia ryzyka krytycznego odczytania podstawowych wątków narodowej tradycji, owocuje w obu przypadkach nie tyle „deheroizacją” literackiego portretu Němcovej (choć dr Paják przypomina tutaj znane z wykładni Fučíka i Nejedlego próby włączania jej twórczości i biografii w „bojową” tradycję walki klasowej), ile przełamaniem obyczajowego tabu, zakazującego ujawniać sekrety jej burzliwego intymnego życia. Co ciekawe, i chyba nie do końca fortunne, Autorka monografii, interpretując dzieło Urbana, w zasadzie pominęła, stanowiący wszak dominantę tematyczną tekstu, problem autentyczności rękopisów i jego – zaskakujące pomysłowością w obnażaniu pseudo-naukowych uroszczeń – rozwiązanie. Jeszcze bardziej zastanawiający wydaje się brak egzegezy dużo, moim zdaniem, ważniejszej dla podania w wątpliwość obiegowych wyobrażeń dotyczących XIX wieku (z ich „odrodzeniową” idealizacją czeskiej wsi) Urbanowskiej powieści *Hastrmann*, która dzięki zakwestionowaniu ontologicznych pewników i wyraźnie eksponowanemu ekologicznemu stanowisku wpisanego w etyczną refleksję posthumanizmu (w

jego postsekularnej – neopogańskiej – wersji) bliska jest postmodernistycznej fantasmagorii Vokolka.

Sytuując natomiast powieść Novotnego w domenie literatury popularnej Habilitantka sygnalizuje interesujące pole badawczych dociekań, ale z konstatacji tej nie wysnuwa niestety głębiej umotywowanych wniosków. Naturalne bowiem wydaje się w tej sytuacji sformułowanie pytania, dlaczego prozaicy, których twórczość lokalizowana bywa w sferze „wydawniczej komercji“ nie tylko sięgają po tematy z narodowej przeszłości, ale także podejmują problemy kojarzące się raczej ze sferą trudnych i zmuszających czytelnika „poważnego“ namysłu nad własnymi przyzwyczajeniami poznawczymi i stereotypami tożsamościowymi refleksji niż z „lekką, łatwą i przyjemną“ lekturą quasi-historycznych czytadeł. Zainteresowanie tymi problemami oznacza bowiem (czy oznaczać może), że w świadomości i pamięci zbiorowej (także tej potocznej) są one nadal żywe i nieustannie wywołują, powszechnie podzielane, emocjonalne reakcje oraz że rezonans ten otwiera drogę przed stawianiem najdziwniejszych czy fantasmagorycznych nawet, w żaden sposób niepotwierdzonych w rejestrach dokumentarnych (ewentualnie jawnie z nimi sprzecznych), hipotez, niejednokrotnie demontujących (dekonstruujących) utartą i pozornie niekwestionowaną wiedzę o „prawdziwym“ przebiegu procesu dziejowego. Żałować jedynie wypada, że Habilitantka nie sięgnęła przy tej okazji po inne teksty przynależne do linii „persyflażowej popularyzacji historii“, na przykład po dzieło (skądinąd bardzo skrupulatnie bazujące na zapisach faktograficznych, a zatem wartościowe pod względem poznawczym) Otomara Dvořáka *Vřeteno osudu. Tajná zповěď Karla Jaromíra Erbena* albo po powieść Vladimíra Přibského *Skandál století: Václav Hanka a první dějství rukopisné aféry*, w której autor proponuje „nowatorskie“ rozwiązanie „tajemnicy rękopisów“, znakomicie, choć na zasadzie polemicznego dwugłosu, korespondujące z zasugerowaną przez Urbana „feministyczną“ wykładnią sławnego znaleziska i wątpliwości dotyczących jego średniowiecznego rodowodu.

Mimo wzmiankowanych recenzenckich wątpliwości (dotyczących głównie zbytnej wiary w interpretacyjną moc streszczania tekstu, zredukowania pola kontekstowych odniesień czy nieobecności dzieł, które mogłyby wzbogacić interpretacyjny „dorobek“ Habilitantki, urozmaicając zarazem repertuar chwytów obrazotwórczych służących pisarzom do „ożywiania“ przeszłości) monografia *W objęciach Klio* oferuje czytelnikowi interesujące i rzetelne studium pisarskich zmagania z tematyką dziewiętnastowiecznej historii, która, aczkolwiek pozornie bliska i niemal całkowicie rozpoznana, kryje w sobie rozmaite

„zdradliwe” pułapki i białe plamy czy szare strefy, wymagające nie tyle wymazania, ile spojrzenia na nie z nowej perspektywy i weryfikacji licznych „pokutujących” w czeskiej wspólnotowej pamięci klisz poznawczych i ewaluacyjnych. Za najcenniejszy walor książki uznać jednak wypada jej informacyjny potencjał, dający czytelnikowi możliwość „wkroczenia” w świat często pomijanych lub tuszowanych nawet rejonów „historycznej nieokreśloności”, którą omawiani przez Habilitantkę pisarze próbują konkretyzować (proponując rozmaite, hipotetyczne rozwiązania dziejowych tajemnic) lub rozbijać (przewrotnie) utrwalone matryce waloryzacyjne i proponować odbiorcy „nowe punkty widzenia” na bezrefleksyjnie najczęściej przyjmowane opinie i sposoby postrzegania kanonicznych postaci i wydarzeń decydujących o politycznej, kulturowej czy literackiej specyfice XIX stulecia.

Wśród pozostałych osiągnięć naukowych Habilitantki wyróżnić wypada opublikowaną w 2006 roku monografię *Jaroslav Durych a spór o sens českých dějův*, stanowiącą zmodyfikowaną wersję Jej rozprawy doktorskiej. W opracowaniu tym dr Pająk nie tylko prezentuje Durychowskie powieści i opowiadania historyczne i omawia jego, w swoim czasie zapewne kontrowersyjne i do dzisiaj rażące radykalizmem wyznawczej ortodoksji i emocjonalnym zaangażowaniem, przekazywane za pośrednictwem tekstów publicystycznych, poglądy, ale także przypomina najważniejsze wątki owego sporu o sens czeskiej historii, który, zainicjowany na przełomie XIX i XX wieku dzięki polemice T. G. Masaryka (obrońcy „odrodzeniowego” dowartościowania dziedzictwa husyckiego) i Josefa Pekařa (zwolennika rehabilitacji tradycji katolickiej – i co za tym idzie – zdjęcia z epoki baroku odium Jiráskowskiego *temna*), w zróżnicowanych odsłonach i z różną intensywnością toczony jest do dziś. Za niekwestionowaną zasługę Habilitantki uznać w tym przypadku należy uzupełnienie „pustego miejsca” na mapie polskiej bohemistyki i zwrócenie uwagi na niemal nieobecny w niej problem religijnych (katolickich) źródeł kultury czeskiej, na zasadzie komplementarności uzupełniających jej dominujący (szczególnie w polskim, stereotypowym postrzeganiu) „zsekularyzowany” nurt o wątki „alternatywne”, inaczej odczytujące tradycję historyczną i całkowicie gdzie indziej poszukujące swych ideowych, światopoglądowych i aksjologicznych korzeni. Można zresztą odnieść wrażenie, że monografia opowiadająca o Durychowskim buncie przeciwko *mainstreamowej* wykładni historii sama się w ów spór o sens českých dějův wpisuje, w takim przynajmniej rozumieniu, że u źródeł jej etycznych założeń leży potrzeba „uświadomienia” polskiemu odbiorcy, że czeskiej kultury nie wolno postrzegać „jednowektorowo” i że kryje ona w sobie, często w powierzchownej recepcji niezauważane, pokłady „obocznych” rozwiązań tożsamościowych i „konkurencyjnych” propozycji

porządkowania i oceny wspólnotowej tradycji i tzw. charakteru narodowego czy znamiona „ciemnego“ emocjonalnego tonu, określającego „duchowy klimat“ indywidualnej i zbiorowej mentalności naszych południowych sąsiadów. Mało kto bowiem w Polsce identyfikuje tę kulturę z paradygmatem heroicznym, religijnym zaangażowaniem, niezłomnym i bezkompromisowym trwaniem przy raz przyjętych ideałach i pryncypiach, bądź z pesymistyczno-depresyjnym nastrojem tylko pozornie tuszowanym za pomocą „cieplej“ ironii, pobłażliwego humoru bądź groteskowej deformacji świata.

Główne centra zainteresowań badawczych dr Aleksandry Pająk określają też zakres tematyczny ogłaszanych przez nią artykułów. Większość z nich poświęcona jest bowiem bądź literackim reprezentacjom historii, bądź egzegezom twórczości katolickiej, ewentualnie zaprezentowaniu polskiemu czytelnikowi sytuacji i statusu katolicyzmu we współczesnych Czechach. Duża część tych tekstów dodatkowo stanowi nieco zmodyfikowane wersje fragmentów obu opublikowanych przez Habilitantkę monografii lub w sumarycznym skrócie rekapitułuje przekazywane w nich treści. Nie należy Jej z tego powodu czynić zarzutu (zwłaszcza że dr Pająk *explicite* wymienia artykuły „wykorzystane” później w książce *W objęciach Klio*; praca *Jaroslav Durych a spór o sens českých dějův* takich informacji nie zawiera), ale nie wolno też zapominać, że takie ograniczenie tematycznego zakresu badań, dowodząc co prawda specjalistycznych kompetencji Kandydatki, jednocześnie skutkuje ich zawężeniem do kilku ściśle wyodrębnionych wątków problemowych, co nieuchronnie rodzi niebezpieczeństwo powtarzania tych samych konkluzji i nie zawsze potrzebnych powrotów do już rozpoznanych terytoriów bohemistycznych eksploracji. Za budzące największe zainteresowanie uznać zatem wypada te wypowiedzi, w których Habilitantka, nie porzucając swej fascynacji katolickim dziedzictwem czeskiej kultury, poszukuje jego śladów w innych niż opisane w monografiach tekstach, przede wszystkim zaś w twórczości bardzo słabo w Polsce rozpoznawalnych poetów – Jana Zahradníčka (m. in. *Poezja więzienna Jana Zahradníčka (Dům strach i Čtyři léta)*; *Dům v díle Jana Zahradníčka (na příkladu sbírky Dům strach)*), Ivana Slavíka („*Já“ v denících Arnošta Jenče Ivana Slavíka*; *Korouhve i Svätý Václav Jana Zahradníčka oraz Lux sancrorum Ivana Slavíka*) czy, całkowicie nieobecnego także w kanonie czeskiej literatury, a istotnego ze względu na poruszanie „polskiego” tematu, Jaromíra Šavrdy (*Růženec otce Popiełuszka Jaromíra Šavrdy a polski kult maryjny*). W kilku artykułach dr Pająk poszerza obszar swych naukowych wypraw o pozostające poza merytorycznymi granicami monografii teksty Jej „flagowych” autorów: Jaroslava Durycha, Vladimíra Körnera czy Jana Žáčka (*Durychovy hry s prostorem*; *Tematyka hagiograficzna w czeskiej prozie historycznej*

(po przelomie roku 1989); *Reflexe české minulosti v historické próze 2. poloviny 20. století (na příkladu vybraných děl Jana Žáčka)*; *Proměny v tvorbě Jana Žáčka*; *Dwie nowele – jeden temat. Boží duha Jaroslava Durycha i Adelheid Vladimíra Körnera*). Na osobną uwagę zasługują dwie kulturoznawcze wypowiedzi: *Kolumna, której nie ma...* oraz *Morawski genius loci*; pierwsza z powodu przybliżenia polskiemu czytelnikowi symbolicznego dla czeskiego sporu o status tradycji katolickiej wydarzenia (spontanicznego zburzenia tzw. kolumny mariańskiej na praskim Placu Staromiejskim w listopadzie 1918 roku), druga dlatego, że ową tytułową specyfikę lokalną Moraw odnajduje w zasadzie wyłącznie w zaskakująco licznej w porównaniu z Czechami reprezentacji wierzących i praktykujących katolików. W tej samej konwencji mieści się artykuł „*Czesi są narodem katolickim*” – próba przezwyciężenia stereotypu, dowodzący bogactwa i kulturowej ciągłości czeskiego katolicyzmu. Tematyki literackiej reprezentacji rzeczywistości historycznej dotyczą też, nieco „osamotnione” w dorobku Habilitantki (jako że zajmują się twórczością autorów, którzy nigdzie indziej nie stali się przedmiotem Jej badawczego zainteresowania – Karlem Hynkiem Máchą oraz Zikmundem Wintrem) teksty: *Mistrza Kampanusa zmagania z historią* i *Karel Hynek Mácha a historia*, odsyłające ku dziewiętnastowiecznym (romantycznym i modernistycznym) konceptom filozofii dziejów. Epizodycznie dr Pająk wkracza też na teren szeroko pojętej komparatystyki literackiej, kierując swą uwagę w stronę zagadnień recepcji czeskiej literatury (znów: przede wszystkim katolickiej) w Polsce i obecności polskich motywów w twórczości czeskiej (*Zahradníček a Polsko*; *Polskie echa w powieści Jana Žáčka Nesklopím očí svých*; *Polskie poszukiwania i inspiracje Jana Zahradníčka*; *Překlady z polštiny v českém samizdatu na příkladu časopisu Ohlas*). W tym miejscu recenzenckiej rekapitulacji osiągnięć Habilitantki wymienić też trzeba naukowy „medalion” *Marian Szykowski a počátky praskiej polonistyky* przypominający sylwetkę wybitnego polskiego bohemy. W większości tych artykułów kompetencje badawcze dr Pająk łączą się z potrzebą przekazania odbiorcy szczegółowej wiedzy na temat rozmaitych zjawisk określających specyfikę literatury i kultury czeskiej. Nierzadko nadaje im to czysto informacyjny charakter i siłą rzeczy osłabia egzegetyczny potencjał wypowiedzi, choć – z innej perspektywy patrząc – czyni z nich niezwykle cenne źródło wiadomości o mniej znanych przestrzeniach kulturalnego i literackiego życia naszych południowych sąsiadów.

W sylwetce zawodowej dr Aleksandry Pająk nie brakuje również działań wykraczających poza *stricte* badawczy wymiar pracy adepta nauki. Habilitantka aktywnie uczestniczy (jako wykonawca) w polsko-czeskich projektach grantowych, których efekt

stanowią zbiorowe publikacje. Nie unika też realizacji zadań związanych z hasłem współpracy z otoczeniem, określającym dzisiejszą filozofię „uniwersytetu otwartego“. Przede wszystkim aktywnie udziela się (jako koordynatorka projektu) w powołanej przez Wydział Filologiczny UO Akademii Młodego Poligloty. Publikowała też teksty popularyzatorskie oraz występowała w audycjach Radia Opole.

W zakończeniu recenzenckiej rekapitulacji dokonań dr Aleksandry Pająk wypada przyjrzeć się Jej działalności dydaktycznej. Habilitantka od wielu lat prowadzi zajęcia m. in. z historii literatury i kultury czeskiej oraz lektorat języka czeskiego, wykorzystując przy tym opracowany przez siebie dla potrzeb polskiego odbiorcy podręcznik H. Remediosovej i E. Čehovej *Chcemy mówić po czesku 1. Komunikacyjny kurs współczesnego języka czeskiego*. Przygotowała także materiały dydaktyczne pomocne podczas nauczania języka czeskiego na studiach teologicznych. Na uwagę zasługuje aktywność dr Pająk w dziedzinie konstruowania programów nowych kierunków studiów (stacjonarnych, zaocznych i podyplomowych) oraz modyfikacji programów już istniejących (m. in. filologii słowiańskiej, filologii czeskiej, translatoryki stosowanej, języka czeskiego w zarządzaniu czy języka czeskiego w sektorze usług). Potwierdzając zaś wysoki poziom swych kompetencji pedagogicznych, Habilitantka doczekała się licznych absolwentów seminarium licencjackiego i magisterskiego, kształcą młodych adeptów bohemistycznego literaturoznawstwa. Pełniła też funkcję promotora pomocniczego w dwóch przewodach doktorskich.

Zakres tematyczny i problemowy przedstawionego do oceny dorobku pozwala stwierdzić, że dr Aleksandra Pająk jest badaczką dojrzałą, nieustannie dążącą do poszerzenia i pogłębiania zagadnień stanowiących centrum Jej naukowych zainteresowań. Choć czasami ta potrzeba drążenia do głębi problemów już – pozornie - rozwiązanych prowadzi do powtórzeń i wypływających stąd badawczych redundancji, to wypada zaznaczyć, że osiągnięcia Habilitantki można potraktować w kategoriach istotnego wzbogacenia dyscypliny, głównie ze względu na konsekwencję, z jaką realizuje Ona ambicję poszerzenia bohemistyki polskiej o zagadnienia, które dotąd nie zostały w jej przestrzeni nie tylko kompleksowo, lecz nawet dostatecznie opracowane.

Drobne zastrzeżenia, które w niniejszej recenzji zostały zasygnalizowane, nie kwestionują zatem pozytywnej oceny dorobku Habilitantki. Dr Aleksandra Pająk we wszystkich wskazywanych dziś obszarach działalności uniwersyteckiej (badawczej, dydaktycznej, organizacyjnej i popularyzatorskiej) spełnia – ustawowe i merytoryczne –

kryteria predestynujące Ją do ubiegania się o uzyskanie stopnia naukowego doktora habilitowanego.

Anna Gawarecka